

Stellan Andersson

”Nu håller galenskapen på att breda ut sig.”

Fred och nedrustning

Inom svensk och internationell arbetarrörelse har freds- och nedrustningsfrågorna alltid spelat en framträdande roll. Redan åren före första världskriget stod de högt på Socialistiska internationalens dagordning. 1912, då det internationella läget tedde sig allt mörkare, kallade Internationalen sina medlemmar till en extra kongress i Basel för att ”överlägga om gemensamma åtgärder för fredens bevarande”. Den ”blev något enastående i yttre högtidlighet och som politisk yttring av arbetarklassens samlade fredsvilja”, skrev Zeth Höglund i sina memoarer *Från Branting till Lenin*. ”545 ombud från hela Europa hälsades av kantonen Basels regering ...”, fortsatte han. Bland ombuden fanns August Bebel, Jean Jaurès, Keir Hardie, Viktor Adler, Troelstra och alla de andra av den tidens stora arbetarledare. Från Sverige kom åtta delegater från den politiska och fackliga arbetarrörelsen, bland andra Hjalmar Branting, Herman Lindqvist, Fredrik Ström och Zeth Höglund.

I ett antal artiklar i *Social-Demokraten* redovisade Hjalmar Branting sina intryck från kongressen. I den första, daterad den 26 november 1912, citerade han inrikesminister Wullschlegers hälsningstal till kongressen: ”Med kraftfull aktion mot krigshetsande chauvinism och mot kapitalistisk profitgirighet tjänar Internationalen icke blott hela arbetarklassen, som självklart bleve mest lidande under ett krigs fasor, utan den blir även fredens banerförare för talrika folklager i stad och på land, som ha alla skäl att resa sig mot att bli kanonföda även de.”ⁱ Kongressens största sensation, menade Zeth Höglund, var

... en kvinna, som tjänstgjorde som tolk – hon tillhörde den italienska delegationen och översatte sin landsman Agnini, som talade på sitt hemlands språk med en klangfull vältalighet, som kom alla att lyssna även om de inte förstod honom. Men den lilla mörka damen med de brinnande bruna ögonen och det heta framställningssättet, vilken översatte honom efter vartannat på tyska, franska och engelska, utan en anteckning och med flytande medryckande talarkonst, slog alla med häpnad och beundran. Och så fick man veta, att hon var född ryska men naturaliserad italienska – hon behärskade alltså minst fem språk så fullkomligt som om allesammans vore hennes modersmål. Hon hette Angelica Balabanoff, var marxistisk socialdemokrat och tillhörde ledningen för det italienska partiet.

Kongresser och konferenser

Angelica Balabanoff får utgöra ett exempel på de internationella kontakter som svenska representanter fick när de deltog i olika kongresser och konferenser utomlands. I deras personarkiv återfinns man ofta brev från många av den tidens storheter i vilka då aktuella frågor diskuteras. I Zeth Höglunds arkiv finns nära 200 brev bevarade från Angelica Balabanoff.ⁱⁱ

Kongressen i Basel följdes under åren fram till krigsutbrottet i augusti 1914 av otaliga kampanjer och konferenser i hela Europa för freden och mot kriget. Att detta arbete misslyckades blev ödesdigert för den internationella arbetarrörelsens framtid. Den svenska och holländska socialdemokratins, med Hjalmar Branting i spetsen, ansträngningar att åstadkomma fred 1917 är väl kända.ⁱⁱⁱ

Under mellankrigstiden kom nedrustningsfrågorna att spela stor roll i både den inrikes- och utrikespolitiska debatten. Den influerades av det efter kriget bildade Nationernas förbunds arbete, där de svenska representanterna Hjalmar Branting och Rickard Sandler var drivande i många frågor. I framför allt Hjalmar Brantings arkiv finns ett omfattande material från verksamheten i NF (serie 4.3). Riksdagens försvarsbeslut 1925 innebar en kraftig nedrustning av det svenska försvaret. Till den internationella nedrustningskonferensen i Genève 1932 knöts stora förväntningar från svensk sida. I socialdemokratiska kvinnoförbundets tidskrift *Morgonbris* första nummer 1931 kunde man läsa ett upprop av Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet; där stod:

En första alla stater omfattande nedrustningskonferens är som bekant avsedd att av Nationernas förbund sammankallas, om möjligt under 1931. De män och kvinnor, vilka som regeringsombud kallas till denna konferens, få den största uppgift som i närvarande tid kan åläggas en församling. Av dem fordras mod, klokhet och god vilja i enastående mått. Om de skola förmå att lösa sin uppgift, måste de veta sig burna av folkens fredsvilja. Det är denna vilja till fred och försoning, ofta ännu bunden och omedveten, som Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet velat utlösa och giva uttryck genom att inbjuda undertecknande av en vädjan till avrustningskonferensen. Runt om i världen har detta arbete tagit sin början. Vårt folks röst får icke saknas. Vi vädja till varje man och kvinna över 18 år att förena sig med oss, så att Sveriges stämma må ljuda fyllig och stark.

Också Landsorganisationen och det socialdemokratiska partiet utfärdade ett manifest hösten 1931 inför den stundande konferensen ”till alla arbetarorganisationer och avrustningsvänner i landet”. Avsikten var att under oktober, november och december ”varenda avrustningsvänlig organisation underskriver avrustningspetitionen”. Samtidigt anordnades ”å varje ort särskilda möten” där petitionerna antogs för att därefter insändas till Socialdemokratiska partistyrelsen. I manifestet hette det:

Så länge avrustningen icke genomförts, är freden städse i fara. Fredsfördragen ha tvångsavrustat somliga länder och utlovat de andras avrustning. De långvariga förhandlingarna i Genève ha dock hittills icke givit något gripbart resultat. Rustningsbördorna växa. Folkens tålmod är prövat till det yttersta.

Därför fordra vi av de vid avrustningskonferensen företrädde regeringarna, att de äntligen skrida till positiv gärning. Ett fördrag måste avslutas, som tryggar en omedelbar storstilad minskning av arméerna, av krigsmaterielen i alla former och av militärutgifterna samt leder till fullständig allmän och kontrollerad avrustning.

Nedrustningskonferensen som öppnades i februari 1932 hade alltså föregåtts av stora kampanjer från arbetarrörelsens, freds-, kvinno- och nykterhetsrörelsernas, liksom från statskyrkans och de frireligiösa samfundens sida för att påverka den allmänna opinionen. I hela landet bildades så kallade Genèvekommittéer som arbetade för nedrustning. Stora namninsamlingskampanjer genomfördes. I Stockholm arrangerades inför konferensen en ”folkriksdag för världsfreden” stödd främst av fackföreningarna med till exempel typografiförbundets ordförande Sigvard Cruse och Fredrik Ström i organisationskommittén. En utställning ”Folken nedrusta” av Informationsbyrån för fredsfrågor, tidningen *Morgonbris* och socialdemokratiska partistyrelsen inrymdes ”i de vackra lokalerna i Landsorganisationens hus Barnhusgatan 18”.^{iv} Det svenska nedrustningsprogrammet till konferensen utarbetades av en särskild kommitté tillsatt av den frisinnaade regeringen Carl Ekman. I kommittén ingick alla partiledarna, med Per Albin Hansson. Ledamöter från socialdemokraterna var också Rickard

Sandler och Allan Vougt. Under mellankrigstiden gavs nedrustningsfrågorna den högsta prioriteten i svensk utrikespolitik.

För den som är intresserad av hur freds- och nedrustningsfrågorna behandlades av den svenska och internationella arbetarrörelsen finns mycket material att hämta i de olika politiska och fackliga organisationernas handlingar – från kongressprotokoll, styrelseprotokoll, cirkulär, skrivelser och medlemstidningar till fotografier, affischer och märken. Frågorna diskuterades i de högsta beslutande organen, och de behandlades på lokal nivå vid förenings- och klubbmöten.

Planering för efterkrigstiden

De misslyckade ansträngningarna under 1930-talet att genom internationella kampanjer och överenskommelser förhindra rustningarna och kriget förtog inte hoppet om en värld i fred. Så sent som året för andra världskrigets utbrott, 1939, bildades Stiftelsen Fredshögskolan av bland andra Karin Boye, Anna-Lenah Elgström, Oscar Olsson och Fredrik Ström med Greta Engkvist som drivande kraft. Syftet med Fredshögskolan var ”att genom studie- och föreläsningsverksamhet fostra en människa med nytt sinnelag, öppen för nationellt och internationellt samarbete”. Fredshögskolan var verksam till 1990-talets slut då arkivhandlingarna överlämnades till Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB).

Under krigsåren diskuterades och planerades den värld som skulle komma efter krigsslutet. Berömd är den grupp av flyktingar undan nazismen, med de mest kända namnen Willy Brandt och Bruno Kreisky, som samlades i Stockholm under beteckningen ”Lilla internationalen”.^v Ett praktiskt fredsarbete startades under krigsåren av kompositören och skriftställaren Wolfgang Sonntag, i så kallade Internationella arbetslag, där frivilliga ungdomar deltog i internationellt hjälp- och återuppbyggnadsarbete efter kriget.^{vi} I Sonntags arkiv på ARAB finns denna verksamhet dokumenterad.

När Förenta Nationernas stadga undertecknades i San Francisco den 26 juni 1945 åtog sig de 51 medlemmarna som grundade organisationen enligt artikel 1 ”att bevara internationell fred och säkerhet”. För att uppnå denna målsättning gav man generalförsamlingen och säkerhetsrådet i uppdrag att speciellt uppmärksamma nedrustningsfrågan och frågan om rustningskontroll. Mindre än två månader senare fällde USA den 6 och 9 augusti 1945 atombomberna över Hiroshima och Nagasaki. Med detta nya massförstörelsevapen fick diskussionerna om fred och nedrustning en annan dimension än vad de haft under mellankrigstiden. Vid FN:s första session i London i januari 1946 antogs i organisationens första resolution enhälligt förslaget att en atomenergikommission skulle upprättas som skulle ha i uppdrag att lägga fram förslag på hur atomvapnen och övriga massförstörelsevapen skulle elimineras.

Den svenska riksdagens beslut 1946 om medlemskap i FN innebar att en stor del av det svenska engagemanget för fred i fortsättningen skulle komma att ske inom FN:s ramar. 1947 utsågs Rickard Sandler till svensk delegat i FN. Han återupptog sitt arbete från Nationernas förbund och blev snart den som ”var flitig i FN:s atomdebatter, trängde allt djupare in i frågans politiska, tekniska och naturvetenskapliga aspekter och kom snart att framstå som en av Sveriges främsta experter på området”, som hans biograf Yngve Möller skrev.^{vii}

Under efterkrigstiden fick de internationella frågorna – däribland freds- och nedrustningsfrågorna – allt större betydelse i det socialdemokratiska partiets arbete. En internationell sekreterare tillsattes, Kaj Björk. I dennes korrespondens i partiarkivet, liksom i hans privata arkiv, kan man följa hur denna verksamhet växte fram. Även i den nye partiordföranden (1946-1969) Tage Erlanders arkiv är det internationella materialet väl representerat.

Fredskampanjer och atomvapen

Östen Undén^{viii} hade vid den nya socialdemokratiska regeringens första utrikespolitiska deklaration i riksdagen hösten 1945 varnat för att ”skulle det mot förmodan inom denna organisation [FN] visa sig en tendens till uppdelning av stormakterna i två läger, måste vår politik vara att icke låta oss drivas in i en sådan gruppering eller blockbildning”. ”Mot förmodan” visade sig vara en from förhoppning och snart blev motsättningarna allt större mellan väst och öst och det kalla kriget var ett faktum.

Atomvapnen, provsprängningarna och olika förslag i nedrustningsfrågan blev tidigt ett viktigt instrument i kampen om den internationella opinionen, den blev en del av det den engelske socialisten John Strachey kallat ”den politiska krigsföringen” mellan öst och väst.^{ix} Sovjetunionen med de olika frontorganisationerna kom från och med Kominforms bildande 1947,^x att genom en rad så kallade fredsoffensiver spela på människornas reella rädsla för ett tredje världskrig där atomvapen skulle komma till användning.

1949 bildades World Council of Peace, Världsfredsrådet, Sovjets kanske främsta frontorganisation, med den svenska avläggaren Svenska fredskommittén. Svenska fredskommitténs arkiv på ARAB omfattar 39 volymer, med material från 1950-talets början till 1970-tal, samt ett stort antal affischer. Här finns handlingar som rör allt från internationella fredskongresser till Östersjökryssningar. Våren 1949 ordnade Världsfredsrådet en stor världsfredskongress i Paris. Per Anders Fogelström berättar i sin historik över den svenska freds rörelsen *Kampen för fred* hur konstnären Bo Beskow, som besökte kongressen blivit förskräckt av vad han fått uppleva:

Han berättade att det meddelats att den nya freds rörelsen hade 600 miljoner anslutna (för Nord-Korea uppgavs enligt Beskow 31 miljoner – vilket var mer än landets befolkning). Beskow ansåg att ingen fri diskussion förekom, inga spontana inlägg. ... ”Delegaterna matades dag efter dag med förberedda anföranden, som på grund av översättning till fem språk inlämnats i god tid, och alltså kunde kontrolleras och godkännas.” Han ansåg att ”den upphetsade, aggressiva krigsstämningen på detta fredsmöte kan inte beskrivas”. Beskow fruktade att den nya rörelsen hotade allt fredsarbete. ”Kan ordet FRED tvättas rent igen?”, undrade han.^{xi}

I slutet av mars 1950 arrangerade Världsfredsrådet en konferens i Stockholm där den berömda ”Stockholmsappellen” mot förbud mot atomvapen antogs.^{xii} Appellen ska ha undertecknats av mer än 500 miljoner människor. I ett kritiskt anförande i FN:s generalförsamling hösten 1950 sade Östen Undén:

Kan det verkligen vara möjligt att folken skulle kunna frälsas från krigets onda genom en allmän anslutning till Stockholmsappellen? Vore detta fallet, skulle namnet på Sveriges huvudstad vara förbundet med det största underverket i mänsklighetens historia. Jag är ledsen att säga, att jag snarare nödgas anse, att namnet Stockholm har lånats för att beteckna en vidskepelse.

Alla dessa fredskongresser, fredsfestivaler, fredskryssningar och fredsveckor ledde till motåtgärder från väst. Sommaren 1950 bildades i Berlin, samtidigt med Koreakrigets utbrott, på initiativ av CIA Congress for Cultural Freedom^{xiii} med en rad av den tidens intellektuella, som Bertrand Russell och Karl Jaspers, närvarande. De skulle alla komma att spela en viktig roll i opinionsbildningen mot kärnvapen under de följande åren. Från Sverige deltog Ture

Nerman, som sedan var med om att bilda den svenska underavdelningen Svenska kommittén för kulturens frihet. Arkivhandlingarna från kommittén överlämnades 1972 till ARAB. Ytterligare handlingar finns i Ture Nermans arkiv och i Helmut Rüdigers arkiv. Också den nordiska arbetarrörelsen kom att agera för att bemöta kommunisternas fredspropaganda och Stockholmsappellen. Från hösten 1950 till januari 1951 diskuterades det som blev Den nordiska arbetarrörelsens fredsmanifest. Också detta manifest kom att få ett relativt stort internationellt genomslag. I bland annat Arbetarrörelsens nordiska samarbetskommittés, SAMAK, arkiv på ARAB finns dokument som rör diskussionerna om detta fredsmanifest.^{xiv}

Från Östen Undén till Alva Myrdal

1961 hade utrikesminister Östen Undén bestämt sig: nu skulle han dra sig tillbaka från många decenniers aktiv politik. Sedan 1946 hade han regelbundet deltagit i FN:s årliga sessioner och nu ville han därför till hösten i ett sista stort tal inför generalförsamlingen lägga fram ett förslag som skulle kunna bryta upp dödläget i de pågående nedrustningsförhandlingarna.

Kärnvapenfrågan hade sedan USA:s provsprängning av en 15 megatons vätebomb vid Bikiniatollen våren 1954 mobiliserat allt fler människor i protestaktioner över hela världen. Också i Sverige hade frågan fått allt större betydelse, inte minst i samband med diskussioner om atombomber i det svenska försvaret. Proteströrelserna i de olika länderna knöt kontakter med varandra. Den i Sverige mest kända nybildade rörelsen mot atomvapen, AMSA, Aktionsgruppen mot svensk atombomb, lockade stora grupper till sina möten. En av de mest aktiva i gruppen var Bertil Svahnström. I hans mycket omfattande arkiv, som lämnades till ARAB i början av 1980-talet, hittar man mycket material om den svenska och internationella fredsrorelsen från 1950- och 1960-talen. Också i socialdemokratiska kvinnoförbundets arkiv, liksom i dess ordförande Inga Thorssons arkiv, finns material som berör kärnvapenfrågan under 1950-talet.

Sommaren 1961 arbetade en grupp på Utrikesdepartementet med Östen Undéns kommande tal i FN. I gruppen ingick Alva Myrdal, som sedan hon kommit hem till Sverige efter sex år som svensk ambassadör i Indien, av Undén fått specialuppdraget att arbeta med nedrustningsfrågan. I noggranna studier av den samtida litteraturen, och i kontakter med berörda experter i andra länder, kom gruppen att arbeta vidare på ett förslag som den engelska arbetarrörelsen fått Socialistiska internationalen att anta 1959, ett förslag om en kärnvapenfri grupp av länder i en ”non-atomic club”. Det blev vad som kom att kallas Undén-planen, i en resolution som antogs av Förenta nationernas generalförsamling hösten 1961. Alva Myrdal skulle under resten av sitt liv komma att ägna sig åt freds- och nedrustningsfrågorna, först som svensk chefsdelegat vid de internationella nedrustningsförhandlingarna i Genève under åren 1962-1973. Därefter som författare och föreläsare och inspiratör, inte bara i Sverige utan i hela världen, vilket det mycket omfattande materialet i hennes arkiv vittnar om. Sitt första stora offentliga tal i frågan kallade hon ”Nedrustningsfrågans internationella läge”. Det hölls vid ett stort opinionsmöte för freden, arrangerat av 18 kvinnoorganisationer, på Konserthuset i Stockholm den 30 oktober 1961. Där sade Alva Myrdal:

Och så upprepar sig historien: för varje gång en möjlighet till ömsesidig överenskommelse försittes går den vapentekniska utvecklingen vidare till dess att båda uppnår ”mättnad”. Ingen vågar låta sig låsas. Och nu står de där med inte bara vedergällningsförmågan betryggad utan med vad militärerna på sitt något brutala populärspråk kallar ”overkill capacity” – förmågan att mer än totalt förgöra varandra. Låter detta som funnes intet hopp om nedrustning?

Men, avslutade hon sitt anförande:

Säkert vet jag bara två ting. Det ena är att vi vinner ingenting på att gå utomkring svårigheterna och bara önsketänka. Det andra är: att det finns alltid något man själv kan göra. I allra anspråkslösaste form lyder den maningen: att studera, att söka reda ut olika förslag mot varandra och väga lösningarnas verkningshalt – även om de bara är dellösningar. Annars återstode ju inte annat än att ge upp. Och det är inte människovärdigt att ge upp.

Från Inga Thorsson till Olof Palme

1973 efterträdde ambassadör Inga Thorsson Alva Myrdal som chefsförhandlare vid de internationella nedrustningsförhandlingarna i Genève. Hon hade, som ovan nämnts, spelat en framträdande roll som kvinnoförbundets ordförande under 1950-talet i kampen mot svenskt atomvapen. Nu skulle hon snart göra sig ett aktat namn i det internationella nedrustningsarbetet. Först vid den första granskningskonferensen av icke-spridningsavtalet 1975. Motsättningarna var så stora att konferensen hotade att misslyckas. Tack vare Inga Thorssons ordförandeskap och ett av henne själv utarbetat kompromissförslag till slutdokument blev konferensen en framgång.

Också som ordförande i FN:s speciella utredning om ”nedrustning och utveckling” som genomfördes under åren 1978-1981 med 27 regeringsexperter och hundratalet forskare involverade gjorde Inga Thorsson ett uppskattat arbete. Om denna studie sade hon:

Den studien lärde oss väldigt mycket. Med hjälp av siffror och klara fakta kunde vi peka på de negativa ekonomiska effekterna, på den civila ekonomin. Slutsatsen blev också att världen inte har råd – vare sig i i-länder eller u-länder – att både rusta och samtidigt försöka lösa de ekonomiska och sociala problemen som blir alltmer besvärande.^{xv}

Liksom i Alva Myrdals, finns i Inga Thorssons arkiv ett mycket omfattande material om det internationella freds- och nedrustningsarbetet.

Vid den socialdemokratiska partikongressen hösten 1978 berättade Olof Palme:

För ungefär ett år sedan uppsöktes jag av två äldre herrar som båda har fått Nobels fredspris. Den ene var Philip Noel-Baker och den andre Sean McBride. Noel-Baker som sysslat med nedrustningsfrågor hela sitt liv, sade då: "Nu är det verklig fara. Nu håller galenskapen på att breda ut sig. Nu måste vi sätta stopp för det här och den enda chans vi har att göra det är om vi kan mobilisera folken för den internationella nedrustningen. Det räcker inte längre med politikerna, parlamenten, militärerna och FN. Vi måste mobilisera folken, gå direkt ut till folkrörelserna, fackföreningarna, de kristna organisationerna osv. Vi måste sätta igång en kampanj där vi mobiliserar alla folkrörelser till kamp mot rustningsvanvetet.

Efter överenskommelsen om ett partiellt provstopp sommaren 1963 hade den då mycket aktiva freds rörelsen i det närmaste upphört. I mitten av 1970-talet aktiverades den igen och skulle de kommande åren bli mer livaktig än någonsin. I Europa, i USA, i Australien och på många andra håll växte protesterna mot kärnvapenkapprustningen. En direkt orsak var att tanken på neutronbomber åter aktualiserades i USA, en annan var supermakternas utplacering av tusentals kärnvapen i Europa.

Oron för ett framtida kärnvapenkrig blev allt större. Olika yrkesgrupper som läkare, jurister, ingenjörer, ja till och med militärer bildade sina egna organisationer mot kärnvapnen. En grupp, kvinnorna, kom alldeles speciellt att ta på sig ett ansvar i opinionsbildningen mot supermakternas allt groteskare rustningar. I det omfattande arkivet efter Kvinnor för fred, som överlämnades till ARAB 1994, kan man följa arbetet i deras stora internationella kontaktnät och i internationella arrangemang, som till exempel de berömda fredsmarscherna. Också den fackliga och politiska arbetarrörelsen ägnade allt större resurser under 1980-talet åt fredsarbetet. 1981 grundades Arbetarrörelsens fredsforum, med Alva Myrdal som ordförande. Genom konferenser, seminarier, publikationer och internationella kontakter spreds information om kärnvapnen och kärnvapenkrigets konsekvenser. I Landsorganisationens arkiv finns handlingar från FFI:s och Europafackets fredsdelegationer till bland annat Washington DC och Moskva under 1980-talet.

Olof Palme hade på olika sätt under många år aktivt arbetat för fred. Från och med 1977 skulle han i olika anföranden allt oftare ta upp frågan om nedrustning. Delvis hängde det samman med att Socialistiska internationalen, som sedan Willy Brandt blev ordförande för hösten 1976, alltmer ägnade sig åt nedrustningens problem. Olof Palme var en av internationalens vice ordförande. Socialistiska internationalens kongress i Helsingfors 1978 ägnade sig helt åt nedrustningsfrågan. En speciell arbetsgrupp under Kalevi Sorsas ledning tillsattes. 1978 ägde också FN:s första specialsession om nedrustning rum.

I Olof Palmes arkiv finns mycket material om freds- och nedrustningsfrågorna, liksom i arkivet efter den oberoende kommissionen för nedrustnings- och säkerhetsfrågor, den så kallade Palmekommissionen – under Olof Palmes ordförandeskap – som var verksam under 1980-talet. En viktig slutsats av Palmekommissionens arbete var att Förenta nationernas ställning måste stärkas om freden i framtiden skulle kunna bevaras. Kommissionens resultat presenterades i en första rapport, Common Security, vid FN:s andra specialsession om nedrustning sommaren 1982. Olof Palmes efterträdare som partiordförande och statsminister, Ingvar Carlsson, kom under 1990-talet att leda en kommission för globalt samarbete där framför allt förslag om FN:s framtida roll diskuterades. Också arkivhandlingarna efter denna oberoende kommission, Commission on Global Governance, fram till dess avslutning i juni 2001, förvaras på ARAB.

NOTER

1. Hjalmar Branting: Intryck från Baselkongressen, i *Hjalmar Branting. Tal och skrifter IX, Internationalen*. Stockholm 1929, s 294 ff.
2. I Höglunds arkiv finns ytterligare en volym handlingar med arkivfragment från Balabanoff (acc. nr 2000/22 volym 4a).
3. Martin Graß: *Friedensaktivität und Neutralität. Die skandinavische Sozialdemokratie und die neutrale Zusammenarbeit im Krieg, August 1914 bis Februar 1917*. Bonn-Bad Godesberg 1975. Se även Martin Grass: Konferensen kom aldrig till stånd. Stockholmskonferensen 1917, i *Arbetarhistoria* 11, 1987, s 13 ff och Grass: Fredsfrågan i Stockholm 1917 – ett hot mot de krigförande makterna, i *Arbetarhistoria* 12, 1988, s 9 ff.
4. *Morgonbris* 1932:2, s 2.
5. Klaus Misgeld: *Die "Internationale Gruppe demokratischer Sozialisten" in Stockholm 1942-1945. Zur sozialistischen Friedensdiskussion während des Zweiten Weltkrieges*. Uppsala/Bonn-Bad Godesberg 1976.
6. *Frivilligt arbete för fred – en bok om Internationella Arbetslag*. Stockholm 2000.
7. Yngve Möller: *Rickard Sandler. Folkbildare. Utrikesminister*. Stockholm 1990.

-
8. Östen Undéns arkiv förvaras på Kungliga biblioteket.
  9. John Strachey: *On Prevention of War*. London 1962.
  10. Natalia I. Egorova.: Stalin's Foreign Policy and the Cominform 1947-53, i *The Soviet Union and Europe in the Cold War, 1943-53*. Ed.: Francesca Gori and Silvio Pons. London 1996, s 197-207.
  11. Per Anders Fogelström: *Kampen för fred. Berättelsen om en okänd folkrörelse*. Stockholm 1971, s 243. Svenska freds- och skiljedomsföreningens arkiv förvaras på Stockholms stadsarkiv.
  12. I Vänsterpartiet kommunisternas (VPK) arkiv, volym F11:1 finns handlingar som rör Stockholmsappellen.
  13. Peter Coleman: *The Liberal Conspiracy. The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe*. New York 1989; se även Nils Runeby: Klerkernas ansvar och frihetens organisation. Kring de intellektuellas mobilisering i 1950-talets Sverige, i *Der nahe Norden. Otto Oberholzer zum 65. Geburtstag. Eine Festschrift*. Frankfurt am Main 1985 s. 287-305; Matthias Hannemann: Kalter Kulturkrieg in Norwegen? Zum Wirken des "Kongress für kulturelle Freiheit" in Skandinavien, i *Nordeuropa-forum* 2/99. Berlin 1999, s 15-41. Se även *Arbetarhistoria* nr 100, 2001, flera artiklar.
  14. Klaus Misgeld: Den nordiska arbetarrörelsens fredsmanifest 1951. Ett dokument från Koreakrigets dagar, i *Scandia* 1985, nr 1-2, s 197-216.
  15. Lars G Lindskog: *Att förändra verkligheten. Porträtt av Inga Thorsson*. Stockholm 1990, s 118.

ARKIV

I ett stort antal organisations- och personarkiv finns handlingar (protokoll, dokument, brev etc.) i olika serier och olika volymer, som samtidigt också innehåller handlingar rörande andra frågor. Det är därför inte möjligt att precisera omfång för dessa. Exempel på sådana arkiv är:

Arbetarrörelsens nordiska samarbetskommitté, SAMAK
Hjalmar Branting
Ingvar Carlsson
Tage Erlander
Per Albin Hansson
Zeth Höglund
Landsorganisationen i Sverige (LO)
Alva och Gunnar Myrdal
Ture Nerman
Olof Palme
Rickard Sandler
Sveriges kristna socialdemokraters förbund (SKSF), Broderskapsrörelsen
Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP)
Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund (SSKF)
Bertil Svahnström
Inga Thorsson
Vänsterpartiet kommunisterna

Andra arkiv innehåller mer entydigt material rörande ämnesområdet. Exempel på sådana arkiv är:

Arbetarrörelsens fredsforum – cirka 6 hyllmeter
Commission on Global Governance – 150 volymer
Independent commission on disarmament and security issues – 130 volymer
Kvinnor för fred – 107 volymer
Wolfgang Sonntag – cirka 4 hyllmeter

Stiftelsen Fredshögskolan – 22 volymer
Svenska fredskommittén – 39 volymer
Svenska kommittén för kulturens frihet – 4 volymer

LITTERATUR

- Andersson, Irene: *Kvinnor mot krig. Aktioner och nätverk för fred 1914-1940*. Lund 2001
- Engkvist, Greta: *Så började vi. Om Fredshögskolan*. Stockholm 1982
- Fogelström, Per-Anders: *Kampen för fred. Berättelsen om en okänd folkrörelse*. Stockholm 1971/1983
- Graß, Martin: *Friedensaktivität und Neutralität. Die skandinavische Sozialdemokratie und die neutrale Zusammenarbeit im Krieg, August 1914 bis Februar 1917*. Bonn-Bad Godesberg 1975
- Karlsson, Gunnel: *Från broderskap till systemskap. Det socialdemokratiska kvinnoförbundets kamp för inflytande och makt i SAP*. Lund 1996
- Lindskog, Lars G: *Att förändra verkligheten. Porträtt av Inga Thorsson*. Stockholm 1990
- Myrdal, Alva: *Spelet om nedrustningen*. Stockholm 1976 (Engelska originalet: *The Game of Disarmament*. New York 1976)
- Misgeld, Klaus: *Die "Internationale Gruppe demokratischer Sozialisten" in Stockholm 1942-1945. Zur sozialistischen Friedensdiskussion während des Zweiten Weltkrieges*. Uppsala/Bonn-Bad Godesberg 1976
- Möller, Yngve: *Rickard Sandler. Folkbildare. Utrikesminister*. Stockholm 1990
- Möller, Yngve: *Östen Undén. En biografi*. Stockholm 1986
- Nilsson Hoadley, Anna-Greta: *Atomvapnet som partiproblem. Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund och frågan om svenskt atomvapen 1955-1960*. Stockholm 1989
- Trönnberg, Stefan: *Nedrustning under mellankrigstiden. Sverige och nedrustningskonferensen i Genève 1932*. Kungälv 1985
- Wieslander, Hans: *I nedrustningens tecken. Intressen och aktiviteter kring försvarsfrågan 1918-1925*. Lund 1966

Stellan Andersson är arkivarie.